

КООПЕРАТИВНИЙ РУХ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

О. П. Ференець, к. і. н., доцент

Житомирський національний агроєкологічний університет

Зроблено спробу розглянути одну зі сторін життєдіяльності населення однієї із губерній Російської імперії – Волині, а саме виробництва та збуту продуктів праці через торгівлю і, конкретно, через кооперацію в кінці ХІХі на початку ХХ століття.

Постановка проблеми. Волинь в контексті дослідження розглядається, як єдине географічне поняття з особливим народногосподарським комплексом, однаковою природним

середовищем, ресурсами, кліматом, господарськими зв'язками, дорогами.

В період, що розглядається, великі зміни відбулися в народному господарстві всієї Російської імперії. В Україні ці зміни відбулися здебільшого на Сході та Півдні. Волинь як губернія була частиною Південно-Західного краю з незначними ресурсами і зміни тут відбулись майже незначні. Після реформ, запроваджених з ініціативи Олександра II капіталістичні відносини охопили всю Росію, в т. ч. і Волинь. Ці відносини вимагали капіталовкладень. Хоча на Волині і розвивалась деревообробна промисловість, виробництво посуду, сільське господарство залишалось єдиною провідною галуззю цього краю. І найбільш була розвинута переробка сільськогосподарської сировини. Поскілки виробниками були здебільшого дрібні сільські господарства то вони і потребували значних капіталовкладень, що забезпечувалися за рахунок кооперативних об'єднань. Це була споживча кооперація [1, с. 250–251].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблему розвитку кооперації на Волині розглядали економісти, історики, літератори, але ґрунтовної праці з цієї проблеми пока немає. Слід підкреслити, що кооперативний рух на Волині розглядався в контексті Західної України. Дослідниця Юлія Магас-Давидає у своїх статях розглядає розвиток кооперативного руху на Волині в такому контексті: кооперативна діяльність в програмах політичних партій та діяльність політиків в кооперативному русі в Україні і, зокрема, на Волині на початку ХХ ст. та роль Земств у формуванні кооперативного руху на Волині на початку ХХ ст.

В радянський час з'явилося декілька робіт з історії кооперативного руху, який розглядався як буржуазний, націоналістичний, айого лідери – націоналісти, що кооперація – засіб збагачення її провідників, буржуазно-націоналістичної еліти.

Мета і методика дослідження. Дослідити час утворення, мету кооперативів, їх різноманітність та роль у формуванні народногосподарського комплексу, підняття добробуту населення, підвищення його грамотності та свідомості методом історичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. В економічному житті Волинської губернії, як уже відмічалось, відбулись незначні позитивні зміни. Це були позитивні зрушення. Удосконалювались ринкові відносини в сільському господарстві. Зростали посередницькі дії хитрих ділків, які обділяли виробників. Від цього негативу могли спасти тільки громадські об'єднання – кооперативи різної форми.

Становлення кооперативного руху відбулось поступово, в міру розвитку ринкової економіки, розширення товарно-грошових відносин, зниження життєвого рівня трудящих та усвідомлення ними безумовної переваги кооперативного життя.

Першими кооперативами у Волинській губернії, як і у всьому Південно-Західному краї були споживчі ощадно-позичкові кредитні товариства. Вони утворились ще у 70-80 рр. XIX ст. Так у 80-х рр. XIX ст. на Малинщині утворилось Старогутенське та Старовороб'ївське споживчі товариства. Пізніше таке товариство утворилось у містечку Ксаверів [4, с. 212]. Найефективнішим типом кооперативних об'єднань, які гуртували селян для спільної заготівлі товарів вжитку, була споживча кооперація. На початку XX ст. на Волині діяло 199 кооперативних товариств – найбільше серед усіх губерній України. Серед повітів Волинської губернії найбільше товариств було в Житомирському – 38. Кожен кооператив об'єднував в середньому 50 членів (5). Товариства мали свої крамниці і укладали угоди з торговцями для того, щоб здешевити товар. У Волинській губернії в 1911 р. функціонувало 166 споживчих крамниць, які давали селянам можливість купувати товар за помірними цінами. Пайовий внесок при вступі до товариства був невеликий – 3–5 рублів. Членів у товаристві було від 50 до 80, тому їх пайовий капітал досягав 200-250 рублів. Хоча обороти цих товариств інколи досягали значних сум внаслідок того, що товари продавались не тільки своїм членам, а й селянам, які не були членами товариства, а тільки купували товари по «Заборних книжках [6, с. 154]. Населення намагалось купувати товар в споживчих крамницях, а не у перекупників. В багатьох кооперативах кількість «забірників» не перевищувала кількість пайовиків.

Продаж товарів споживчими товариствами відбувалось за середньоринковими цінами, а в деяких товариствах – за цінами нижчими якна ринку. Слід підкреслити що ріст кредитних товариств, позичкових кас та інших фінансових об'єднань набрав швидких темпів на початку XX ст. I, особливо, в роки і після революції 1905-1907 рр. Цьому сприяли скасування викупних платежів (для селян), підвищення цін на товари широкого вжитку, індустріалізація, неврожаї.

Також треба зауважити, що в цей час населення стали краще розуміти зміст кооперативних ідей. Кооперація стала більш масовою, особливо за рахунок селян. А все це відбувалось за рахунок того, що у Волинській губернії почали діяти Земства. Практика показала, що результати роботи були більш ефективними там, де кооперативи взаємодіяли із Земствами. Вони (Земства) утворювали свої каси кредитування, сприяли кооперативному рухові, посилали своїх

інструкторів на допомогу кооперативам, пропагували ідеї кооперації, надавали організаційну допомогу, сприяли консолідації кооператорів шляхом ініціювання різноманітних нарад, з'їздів і т.д.

Однією із форм співробітництва були субсидії кооперативам. Ця робота у Волинській губернії здійснювалась Волинською губернською касою, створеною в 1910 р. [7, с. 257]. Земські установи використовували свої законодавчі акти для діяльності кооперативів. Так, згідно Положення про установи дрібного кредиту від 7 червня 1904 р. земські каси отримали права засновувати кредитні й ощадно-позичкові товариства з їх власної ініціативи [8, с. 36].

Велику роль на Волині відіграли кооперативи, що становили значну частку економіки губернії, зокрема в хмелярстві, тваринництві, бджільництві, садівництві.

Передумови для появи на Волині хмелярських кооперативів на той час були очевидними. Хмелярство в губернії з'явилося у 60-х рр. XIX ст. започатковане чехами. Хміль на Волині відзначався високою якістю, проте культура його вирощування перебувала на низькому рівні. Змінити ситуацію на краще могли кооперативи. В губернії утворились Волинський, Дубенський та Луцький хмелярські кооперативи [9, с. 137]. Вони підняли рівень технологій вирощування хмелю, скуповували в землеробів хміль, а потім відпускали його в борг на броварні. Для пожвавлення розвитку хмелярства губерньська земська управа з представниками кооперативів виробляла заходи, що сприяли утворенню нових кооперативів та проведенню хмелярських виставок [10, с. 600].

Іншим важливим напрямком сільського господарства, де чільне місце займали кооперативи, було бджільництво. За даними статистики Волинь за розвитком цієї галузі посідала одне із перших місць в Російській імперії. Щорічно тут добувалось меду і воску на 1,5 млн рублів. Бджолярські кооперативи проводили велику роботу з питань пропаганди бджолярства, утворення нових пасік та кооперативів, домагалось від Земств та інших установ фінансової допомоги [11, с. 21–23].

В губернії діяло багато молочарських, садівничих, агрономічних кооперативів. Вони організували курси з пропаганди технологічних, агрономічних, ветеринарних знань. Організували показові поля, сади, пропагували механізацію.

Уже в 1910-1914 рр. створилось чимало кооперативів з прокату та продажу сільськогосподарських машин.

Слід підкреслити, що на початку XX ст. кооперативний Рух, як і у всій Російській імперії, в Волинській губернії вийшов на новий рубіж. Кооперативи фінансували не тільки курси, професійну освіту, а

допомагали фінансово школам, бібліотекам, просвітнім організаціям [12, с. 57]. На початку ХХ століття, і особливо в революцію 1905-1907 рр. стало відомо, що як у всій імперії, і особливо в Україні, в тому числі на Волині організованість мас в боротьбі за своє визволення недостатня і політичні діячі почали використовувати кооперативи для політичного і національного визволення. Діячі РУП, УСДРП такі, як М. Порш, В. Садовський, Б. Мартос, Л. Юркевич брали участь у кооперативному русі. Багато партій включали до своїх програм кооперативний рух. На Волині найбільш позначилось діяльність такої реакційної партії як «Союз русского народа», який організував споживчі та кредитні товариства, сприяв їх об'єднанням, приділяв певну увагу їх артілям. Так, у Почаєві була організована кооперативна артіль, що виготовляла церковні приладдя, в Житомирі функціонувала чоботарська майстерня «Русских мастеров» [15, с.7].

В цілому, Почаївська Лавра, її видання, як осередок чорносотенців відіграла певну роль у поширенні ідей кооперації [14, с. 52–53]. Але вони кликали до створення християнських кредитних та ощадно-позичкових споживчих товариств, що метою цих товариств повинно бути не тільки постачання населенню якісного дешевого товару, позичання грошей, чи допомога збуту селянських виробів, а й звільнення від «Жидівської кабали».

Кооперативи, ініційовані чорносотенцями, переслідували в основному політичну ціль і не користувалися популярністю серед селян, оскільки такі кооперативи більше всього нав'язувались, а не організовувались з економічною доцільністю.

Результати досліджень показали, що кооперативи в більшості своїй мали велику мету – сприяння розвитку народного господарства. Заходи кооперативів в більшості своїй були ефективними. Вони проводили організаторську, просвітницьку, дослідницьку роботу, організовували виставки, надавали послуги субсидування, кредитування та страхування з метою оптимізації роботи в цій галузі, формування широкої мережі кооперативних установ, розроблялись відповідні плани заходів, здійснювались дослідження стану та проблем кооперації.

Список використаних джерел

1. Полонська – Василенко Н. Історія України. Т.2 К.Либідь. 1992.
2. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк 1964; Історія споживчої кооперації. Львів. Інститут Українознавства НАНУ, 1996;
3. Мегась-Демидас Ю. Кооперація у програмах та діяльності політичних партій у Правобережній Україні на початку ХХ

- століття. // Волинські історичні записки. Збірник наукових праць. Житомир 2009. Т.3 с.47–55 та Мегась-Демидас Ю. Роль земельних установ у розвитку кооперації Волинської губернії на початку ХХ століття. Волинські історичні записки. Збірник наукових праць Житомир Т.1. 2007 с.134-139.
4. Памятна книга Волинського губернатора за 1909 г.
  5. Югозападный край в экономическом отношении. Сб. ст. П/Р А.Н.Ярошевича. Вып. VII –Киев. 1913.
  6. Дехтяр Г.А. Внутренняя торговля в дореволюционной России. – АН СССР Ин-т экономики, 1960.
  7. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО) ФРД – 183 оп.1. спр. 102-333 арк.
  8. Хижняков В.В. Земство і кооперація. М.1918-144с.
  9. Мегась-Демидас Ю. Роль земських установ у розвитку кооперації Волинської губернії на початку ХХ століття // Волинські історичні записки. Збірник наукових праць. Т.1. Житомир, 2008.
  10. ДАЖО – Ф.Д 183, оп.1, спр.93, 650 арк.
  11. ДАЖО Ф.115 оп.1. спр.57-40.
  12. Юркевич Л. Кооперація на Україні (Лев Юркевич) Слово 1909 №8. с.57.
  13. ЦДІАК України – Ф.442 оп.636 спр.647 ч.7.
  14. Мегась-Демидас. Кооперація у програмах та діяльності політичних партій в Правобережній Україні на початку ХХ ст. // Волинські історичні записки. Збірник наукових праць. Т.3. Житомир 2009.